

Tutunamayanlar'ın İroni Kavramı Işığında Yeniden Okunması

The Re-Reading Of Tutunamayanlar 'Book In The Light Of “The Concept Of Irony” Of Soren Kierkegaard

Ferah Kurt



Özet: 1970 sonrası Türk aydınının içinde bulunduğu bunalımı mizah unsurlarından yararlanarak ironik bir şekilde anlatan Oğuz Atay, Tutunamayanlar adlı romanında toplum dışına itilmiş, içine kapanmış, sürekli bir arayış ve düşünce hali içerisinde varoluş bunalımı yaşayan bireyin sıkıntılarını, bunalımlarını, gel-gitlerini ele almaktadır. Çeşitli açılardan incelemeye değer olsa da bizim inceleyeceğimiz kısım, yazarın anlatımı renklendirmek ve kuvvetlendirmek için yararlandığı ironi kavramı olacaktır. Oğuz Atay'ın Tutunamayanlar'da kullandığı ironi tekniği, çeşitli görüşlerden yararlanılsa da esas olarak Soren Kierkegaard'ın “İroni Kavramı” ışığında değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Alay, İroni tekniği, Oğuz Atay, Soren Kierkegaard, Tutunamayanlar.

Abstract: The crisis of Turkish intellectual after 1970s was explained ironically by Oğuz Atay in his novel called “Tutunamayanlar”. In the novel he examines the individual's social outcast, the pessimism, being in a constant state of searching and thinking, the problems of living in a depression of existence, tides... Even though the novel is worth examining in various aspects we will examine the concept of irony which was used to strengthen the author's manner of expression. The irony technique used by Oğuz Atay in Tutunamayanlar will mainly be assessed in the light of Soren Kierkegaard's “The Concept of Irony”, besides other different persuasions.

Keywords: Ironic Expression, Irony technique, Oğuz Atay, Soren Kierkegaard, Tutunamayanlar.

Giriş

Modern Türk edebiyatının mihenk taşlarından birini oluşturması bakımından Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar*'ı edebiyat araştırmacıları için engin bir kaynak niteliği taşımaktadır. Cemil Meriç'in çelik korseye benzettiği *gelenekten*, alışılmış konu ve söyleyiş biçiminden kurtulan *Tutunamayanlar*, yayımlandığı tarihe kadar ayak sesleri duyulsa da varlık gösteremeyen yeni bir estetiğin habercisi olmuştur.¹ *Yeni Ortam* gazetesine verdiği bir mülakatta "insanı anlatmayı düşündüm"² diyen Oğuz Atay'ın odağında da, her satırını hissederek, içselleştirerek okuduğu, etkilendiği Gonçarov, Nabokov, Joyce, Çehov, Proust, Woolf, Dostoyevski ve benzeri yazarlar gibi; öfkesi, korkusu, zaafı, hayal kırıklığı, gü-lüşü, telaşı, üzüntüsüyle kanlı-canlı, doğasına yabancılaşmayan insan vardır. 724 sayfa gibi hatırı sayılır yekunun içinde, bilinci "mazi, hal ve istikbal" arasında dolaşan modern bireyin gelgitlerini, arayışlarını, çıkmazlarını, karmaşık iç dünyasını, zihni süreçlerini açığa vuran; yalnızlığını, karamsarlığını, yorgunluğunu teşhir eden bir röntgen filmidir adeta *Tutunamayanlar*.

Yeni Türk edebiyatında modern ve postmodern öğelerin bileşkesini oluşturan *Tutunamayanlar* romanında kentsoylu aydınının iç hesaplaşması keyfi de-necek derecede serbest bir üslupla yazılmış; yazar, bu keyfiyeti okurun lehine tasarlanmış bir metod olarak kullanmıştır. Bu nedenle *Tutunamayanlar*'da keyfiyet tıpkı bir itknâme gibi okurun eline verilmiş, ona özgür bir algı sahası yaratmıştır. Avuçlarını bir rahle gibi kitaba açan okur, en az kitabın kahramanları Selim, Turgut kadar aktiftir, dolayısıyla kitap, okurunu Süleyman yapan bir mühür niteliğindedir.

Atay'ın genç yaşında, bir yıl gibi kısa bir süre içinde yazdığı bu ilk romanı, erginliği, derinliği itibariyle reel zamanı sorunsallaştırır. *Tutunamayanlar*'da Atay,

¹ "Biraz zorlarsak Halit Ziya Uşaklıgil'in "Aşk-ı Memnu"sundaki bireysel iç dünya yolculuklarını modernist romantizmin Türk edebiyatındaki ön habercisi olarak adlandırıabiliriz." Yıldız Ecevit, "Ben Buradayım..." Oğuz Atay'ın Biyografik ve Kurmaca Dünyası, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 235-236.

² Bkz. Atilla Özkırımlı, "Tutunamayanlar", 1972'de Hikâye ve Roman Üzerine Notlar, Sinan Yayınları, İstanbul, 1973, s. 265-269.

okuru nefes nefese bırakan sürat, baş döndürücü dinamizm ve idrak sınırlarını zorlayan karnaval havası ile *geç kalmışlık* duygusunu telafi eder gibidir.

Romanın görkemli birikimi ve hakimiyeti karşısında şaşırان ve anlatının müşahedeye dayandığı hissine kapılan okuru ikaz edecek, külyutmaz bir dikkate manipüle edecek yegane unsur ise yazarın kullandığı ironik dil olacaktır. Sosyal, siyasal, kültürel ve daha pek çok açıdan materyaller içerip çeşitli incelemelere değer olsa da, bizim *Tutunamayanlar*'ın zengin sergeninden seçip ele alacağımız mesele ironi tekniğinden ibarettir.

Hikayesi örüntülü şekilde seyreden ve anlatı katmanının ikinci halesini oluşturan roman karakteri Turgut Özben'in sergüzeşti, kendisi gibi mühendis olan okul arkadaşı Selim Işık'ın intihar ettiğini öğrenmesiyle başlar.³ *Sivri köşelerin yontulduğu, insanı acıtmayan bir yaşantı* sürdüren, aklı henüz hiçbir çalıya takılmamış, çocuklarının babası, karısının kocası Turgut'un, mukadderatı hakkında en ufak bir fikri yoktur.⁴ *Aziz dostunun ölümünden ihtimal veremeyeceği derecede etkilenen Turgut Özben, romanda atıfta bulunulan Mister Holmes gibi bir hafiye titizliğiyle arkadaşının ölüm sebebini kovalama yoluna girecektir. Bu vesileyle birbirini tanımayan yeni hayatlara dokunacak, onların hikayelerinde Selim'i, dolayısıyla öz 'ben'ini arayacaktır. "Birbirinden habersiz yaşantılar içinde olmak ne güzeldi. Daha önce bilinmeyen bir kapıyı çalmak, yeni bir sesi dinlemek. Yeni yüzler görmek. Daha bilmediği ne odalar, ne insanlar vardı kim bilir."*⁵

Kendine varan yolda zamandizinsel olarak ilerleyen Turgut'un aksine Selim'in hayatı bilinç akışı yöntemi içinde, zamandizinsel yapıyı parçalayan flash-backlerle verilmiştir. Berna Moran'ın metnin yapısından hareketle tespit ettiği iç içe geçen üç çerçeve, hikayesi devreye giren Selim Işık'la birlikte birbirinden kopacak, belirginliğini yitirecek ancak Turgut'un öz "ben"e kavuşmasıyla tekrar belirecek, vahdet bulacaktır. *Sonun başlangıcına doğru yol alan Tutunamayanlar*'da kullanılan en önemli anlatı malzemesi dünya edebiyatında ilk örneklerini Joyce, Faulkner, Woolf gibi yazarların verdiği bilinç akışı ve iç monolog yöntemidir. Bu yöntemin kullanıldığı metinlerde zaman ve olayı belirsizleştiren bir kurgu göze çarpar. Zaman tüneline optik bir dikkatle yürüyemeyen okurun, yazar tarafından ebelenmesi, girdiği dehlizlerden bir daha çıkamaması kaçınılmazdır.

Metni çok katmanlı hale getiren bilinç akışı yönteminin merkezkaç tutumunun, kaygan zemininin ironi için ontolojik bir fırsat olduğunu söylemek mümkündür. *Tutunamayanlar*'da parodi, bürlesk, pastiş, kolaj gibi unsurların destek-

³ Berna Moran, *Tutunamayanlar*'da birbirini çerçeveleyen üç öykü olduğunu söylemektedir. Moran'a göre birinci öykü *Tutunamayanlar* kitabının önsözünden, ikinci öykü Turgut'un öyküsünden, üçüncü öykü ise Selim'in öyküsünden oluşmaktadır. Berna Moran, *Türk Edebiyatına Eleştirel Bir Bakış*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 267-268.

⁴ Oğuz Atay, *Tutunamayanlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 519-551.

⁵ A.g.e., s. 390. Bundan sonra romana yapılan atıflar sayfa numaralarıyla metnin içinde verilecektir.

leyerek hiyerarşik bir üstünlük kazandırdığı ironi, kitabın ilk sayfasından start alıp son sayfasına kadar coşkunlukla devam eder.⁶ Gelgelelim, *Tutunamayanlar*'ın ironisi üzerine yapılan müstakil çalışmalar yetersiz denecek kadar azdır. Ancak çeşitli yönleriyle eşlenen romanın çok katmanlı yapısı ve grotesk havası bu konudaki ihmali mazur göstermektedir.

Söylenen sözün tersini kastederek kişi veya olayla alay etmek; bir şeyin, tersini betimleyen bir sözle dile getirilişi şeklinde tarif edilen ironinin sözlük tanımını konusunda hemen herkes mutabık. Ancak "*cahili oynayan*" Sokrates'ten, temel gerçekliği "ben"de arayan Fichte'ye kadar felsefesi tartışıl原因en ironi kavramını karakterize etmek pek de kolay olmamıştır. Biz bu metinde, *Tutunamayanlar*'ın ironisi hakkında görüş beyan eden edebiyat araştırmacılarının tartışmalarından da yararlanmak suretiyle metni felsefi okumalar ışığında yeniden değerlendireceğiz.

Komikliğe unutmaya isteğinin eşlik ettiğini; dalga geçmenin, alay etmenin geçmişin yükünden kurtulmak maksadıyla varlık gösterdiğini söyleyen Nurdan Gürbilek, Oğuz Atay'daki alayın aksi bir istikamette seyrettiğine dikkat çeker. Atay'daki alayın, okuru belleğinin cenderesinden kurtaracak bir unutkanlık tahahhüt etmediğini dolayısıyla özgürleştiren bir alay olmadığını ifade eden Gürbilek, yazarın unutamamaktan veya geri dönerek hatırlamaktan kaynaklanan bir adalet duygusu üzerinde durduğunu iddia eder.⁷ Atay'ın yeni dünya düzeninin beraberinde getirdiği kültürel formları, sosyal normları, verili gerçeği kanıksamadığı, benimsemediği ve daima sorguladığı için ömür boyu anlaşılmamak, yalnız bırakılmak ve unutulmak gibi haksız bir cezaya çarptırılan bireyin *adalet şövalyesi* olarak karşımıza çıktığı doğrudur. Ancak tarihsel bağlamına, kültürel değerlerine yabancılaşan burjuva yaşantısını, arızı duyuş ve düşünüş biçimini, sanat anlayışını eleştiri oklarının hedef tahtası haline getirirken okuyucunun belleği üzerinde "mutlak olumsuzluk" yaratmayacak kadar da insafıdır. Nitekim okur kısa süreliğine de olsa, gülünç hale getirilerek *defteri dürrülen* kişi, inanç, tutum ve davranışların kıskacından kurtulmanın keyfini sürecektir.

Her biri farklı bir ana fikir üzerine konumlanan şarkıların açıklama kısımlarındaki keyfiyeti Abdullah Uçman şöyle açıklayacaktır: "Etilerin at oynatmış olduğu" mısra 300'ün açıklanmasından hareket ederek Yedi Işık, Yedi Yatır üzerinde Tanrısal bir güçle eski Türklerin Anadolu'ya nasıl yerleştikleri, burayı nasıl ele geçirdikleri üzerinde de aynı ironiyle durulur. (s. 179-190). Bazı çevreler tarafından günümüzde de sürdürülmeye çalışılan bu tutum karşısında romandaki ironik satırları heyecanla okumamak elden gelmiyor."⁸

⁶ Nurdan Gürbilek, "Kemalizmin Delisi Oğuz Atay", *Defter*, Sayı: 14, Temmuz-Kasım 1990, s. 7-19.

⁷ Nurdan Gürbilek, *Ev Ödevi*, Metis Yayınları, İstanbul, 1995, s. 16; Nurdan Gürbilek, *Yer Değiştiren Gölge*, Metis Yayınları, İstanbul, 2009, s. 47.

⁸ Abdullah Uçman, "İnsanımızın Romanı: Tutunamayanlar", *Hareket*, Sayı: 91, Temmuz 1973, s. 56-63.

Ciddi olanın gülünçleştirilmesi veya “saçma” olanın ciddiye alınmasına yaslanan, söylenen sözün aksini ima eden ve merceğine takılan her nesne, olay ve kişiyle alay eden ironi, sözcük oyunları marifetiyle bir hafifseme, gülünçleştirme olarak tebarüz eder ve anlatımı kolaylar. *Tutunamayanlar*’daki ironi ise salt anlatımı kolaylayan, ifadeye sempati kazandıran bir teknik değil, teknikle birlikte bir bakış açısı olarak da varlık gösterir. Zira Oğuz Atay, ilelebet unutulmaya mahkum edilen bireyin kapanan dosyasını *hatırlatarak* yeniden açılmasını sağlar. Yazar, İsa analojisiyle ikinci kez geleceği sık sık tekrar edilen ve dünyaya ikinci gelişinde korkmadan, cesurca *kelimenin bütün anlamıyla* (T. 122) anlatılarak kendisini hor gören, ezen, susturan insanlarla hesap görecektir Selim Işık’ın bir çeşit provasını yapar adeta. Atay’ın yerini dar gören birikimleri yapı ve dil bariyerlerini yıkarak, sistem kaygısı gözetmeksizin otomatik yazı tekniğiyle dışa vurur kendini. Edimselliği reddeden, bilinç ve bilinçdışını birleştirerek psikolojik süreçleri öne çıkaran sürrealist anlayışın tavsiyesiyle önem kazanan otomatizm *Tutunamayanlar*’da rahatlatan bir deşarjın, canlılık kazandıran bir ironinin düzlemi olmuştur.

Nurdan Gürbilek’in belirttiği gibi kuşkusuz Oğuz Atay bünyesinde doğruluk-haklılık zemini bulunduran bir hicivci değildir.⁹ Nitekim, *Tutunamayanlar*’da, hicivde olduğu gibi herhangi bir doğrunun karşısına başka bir doğru çıkaran, haklılığını ispat etmek ve kuvvetlendirmek için muhatabını sinik bir alayla küçük düşüren bir yargıya, doğru iddiasına rastlamak mümkün değildir. Ortada bir gülünçlük var elbette, ancak bir yerde sabit durmayan, sürekli yer değiştiren, bir doğrudan başka bir doğruya yönelen, hedefi belirsiz bir gülünçlük halidir bu. Birden çok yargının veya doğrunun bir arada bulunmasının yarattığı gerilimden doğan ironi, Soren Kierkegaard’ın ifade ettiği gibi “öznelliğin ilk defa dünya tarihinden hakkını aradığı durumdur.”¹⁰ Antik Yunan’dan günümüze kadar güncelliğini koruyan ironi tekniğinin başlangıç noktasından ileriye taşındığı belirtmek gerekir. Karesi bulunarak öznel bilinci daha güçlü kılması sağlanan ironi, bir bakış açısı olarak özne tarafından fark edilmeli ve onaylanmalıdır.¹¹ Atay’ın kullandığı ironinin edimsellikle ilişkisi örtülü olsa da felsefi ve estetik bir bakış açısı olarak zuhur ettiği söylenebilir.

İroni, alay eden öznenin “hakikati” ortadan kaldırdığı, ciddi ve saçmanın yer değiştirmesiyle anlatının inandırıcılığını yitirdiği an başlamaktadır. *Tutunamayanlar*’la ilgili eleştiri yazısında “eleştirel akıl” ve “özeleştir” terimleri üzerinde duran Mehmet Seyda’nın değerlendirmelerini ele alan Murat Belge, ironinin doğası gereği doğruya inanmadığını, eleştiri ve ironinin karşıt iki tavrı temsil ettiğini söyler: “*Eleştiride yanlışın ‘teşhir’iyle aynı anda doğru da belirlenir, iki süreç birbirinden ayrılmaz. Eleştiri bir sistematğin sonucu, ironi ise bir sistematğin yoklu-*

⁹ Nurdan Gürbilek, “Kemalizmin Delisi Oğuz Atay”, *Defter*, Sayı: 14, Temmuz-Kasım 1990, s. 7-19; Nurdan Gürbilek, *Ev Ödevi*, Metis Yayınları, İstanbul, 1995, s. 24-25.

¹⁰ Soren Kierkegaard, *İroni Kavramı*, İmge Kitabevi, İstanbul, 2009, s. 264.

¹¹ A.g.e., s. 268.

ğudur. (...) Eleştirel tavır, yazar-romanın kişileri- okur arasında “estetik uzaklık” sağlar. Yani yazar kişilerine eleştirel bir gözle bakar ve kendini onlarla özdeşlemez. Kahramanları hataları ve sevaplarıyla oldukları gibi ortaya koyar. Romanı eleştirel bir gözle okuyan okur da kişilerle kendini özdeşlemez, soğukkanlı bir perspektiften onlara bakarak kendi sonuçlarını çıkarır, yargılarını verir. (...) İşte Oğuz Atay’ın ‘ironisi’ bu çeşitten bir denetleme sağlamak amacı güdüyor.”¹²

Spekülasyon yerine kuşku, ikna yerine dehşet uyandıran, nutuk vermenin aksine ağzını açmaktan korkan ironinin hayati özelliği, olduğundan farklı görünerek yanılmaktır. Kendini ele vermekten kaçınır, zira gizlenenin açığa çıkması ironinin sonu demektir. Sistematiğin edimselliğine yönelerek onu açığa çıkarıp bir süre varoluşuna izin vermekle müsamahakar görünse de onu yok edecektir; çünkü herhangi bir doğrunun varlık göstermesi ironik durumu ortadan kaldıranı.¹³ Sırrını ifşa etmemek için ketum olmak zorundadır. O nedenle her doğru onun için bir uğraktır sadece. Yerinde durmayan yaramaz bir çocuk gibi bir doğrudan ötekine, sürekli yer değiştirir. İronik biçimde abartılan “eleştiri”nin gittikçe etkisini yitirerek nihilizme vardığını söyleyen Fethi Naci gibi Murat Belge de *Tutunamayanlar*’daki ironinin, bir tavır olarak değil fakat duygusallığı denetlemenin aracı olarak kısmen nihilizme yöneldiğini kabul eder.¹⁴ Kuşkusuz öznenin özgürlüğünü ve bağımsızlığını yitirmemesi için duyguların frenlenmesi gerekmektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi ironinin en büyük fobisi bir etkinin altına girmektir. Bu nedenle kendisine içerik verecek her türlü edimsellikten, dokunaklılıktan bağını koparmıştır. Atay’da bu anlamda bir nihilizmden söz edilebilse de Murat Belge’nin de dediği gibi bir tavır, kavramın doğasına uygun bir yoğunluk olarak karşımıza çıkmaz hiçlik. Onda kendini “doğrularla” yok ederek tekrar dirilmek üzere boşluk yaratan spekülasyon bir hiçliktir. Sözgelimi roman kahramanı Selim’e: “Ben, sadece namuslu olmakla övünen kişiyi adamdan saymıyorum; toplumu iyiye, güzele götürmek için kendi gibi namuslu insanlarla birlikte bir çaba harcamamışsa, çevresindeki uygunsuz gidişe başkaldırmamışsa, o kişi namussuzdur benim için.” (T. 97) dedirterek yer yer ironik durumu ortadan kaldıran. Ancak daha sonra namus kavramı hem genelev patroniçesinde hem de parodik bir tip olarak karşımıza çıkan Metin’de ironik bir şekilde tekrar karşımıza çıkacaktır: “Gururla: ‘Oldukça içtim, değil mi Turgut Bey kardeşim? Ama hiç tesir etmedi.’ dedi. ‘Üzüntüden. Yaşadığın hayat seni dayanıklı yapmış. Sonra, mert bir insana benziyorsun. Böyle mert insanlar kolay sarhoş olmazlar.’ ‘Tabii olmazlar. Namuslu ve vatani için her şeyi yapmaya hazır ve yapmış bir insan olarak... Aaaah! Bilmezsin benim fırtınalı hayatımı.’” (T. 250) Murat Belge’nin de belirttiği gibi, “yazar eleştirileri, yanlışları ironik bir kılığa sokarak haklı bir yargı ortaya koymaktan”¹⁵ vazgeçmiştir.

¹² Murat Belge, *Edebiyat Üstüne Yazılar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 206-207.

¹³ Søren Kierkegaard, a.g.e., s. 289.

¹⁴ Fethi Naci, *Türkiye’de Roman ve Toplumsal Değişme*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1981, s. 368-372.

¹⁵ Murat Belge, *Edebiyat Üstüne Yazılar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 209.

Tutunamayanlar' da büyük ölçüde yararlanılan tarihi olay ve argümanların mevcudiyeti, ironinin doğasına aykırı gibi görünse de dikkate alındığında bu uyumsuzluk ortadan kalkacaktır. İroni elbette prensipte bir geçmişe sahip değildir, ancak ille de bir geçmiş kabul edecekse de bu geçmiş efsanevi ve masalsı unsurlardan meydana gelmek zorundadır.¹⁶ Bu açıdan bakıldığında Oğuz Atay'da her türlü tarihsel izleğin ironik bir uğrak olduğu görülecektir: “‘Yedi Işık’, Orta Asya’dan Anadolu’ya gelmekle, tarihimize gerçek damgasını vurmuştur. Bazı çevrelerce ‘Yedi Yatır’ olarak bilinen yedi gencin Çin’den göç ederek bugünkü Sivas dolaylarına yerleşmesi tarihimiz için bir dönüm noktası olmuştur. Birinci şarkıda da açıkladığımız gibi, Orta Asya’dan Çin’e kaçan Orkan ve altı arkadaşı, sonunda Çin’den de ayrılmak zorunda kalmışlar ve Anadolu’ya gelerek biraz da oraları aydınlatmaya karar vermişlerdi.” (T. 203) Görüldüğü üzere anlatı reel tarih söyleminden uzak bir efsane gibi teşekkül etmiştir. İroninin tahakküm alanına giren tarihsellik, Turgut’un Selim’i Kurtuluş Savaşı subayı olarak imgelediği bir oyunda da Kurtuluş Savaşı edebiyatının bir parodisi olarak karşımıza çıkacaktır: “...Kurtuluş Savaşı’nın ateş ve dehşet dolu günlerinden biriydi. Mühendishaneyi Berri Hümayun’un üçüncü sınıfta talebeyken gönüllü olarak askere yazılan genç mülazım Selim Efendi, Afyon dolaylarında Kartaltepe mevkiinde, tek başına mevzilenmişti. Düşman kurnaz ve kalabalıktı...” (T. 29)

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra modernleşmeye bağlı olarak gelişen, Cumhuriyet döneminin en önemli meselesi kültürün yeniden biçimlendirilmesi olmuştur. Ziya Gökalp’in felsefe, tarih ve sosyoloji Türkçülüğü düsturuyla meydana getirdiği düşünce sistemi, cumhuriyet dönemi Türkiye’sinin siyasi söylemini, kültür programını ve pratiğini belirlemiştir. Gökalp’in amacı *hars-medeniyet sentezine* ulaşmaktır.¹⁷ Modernleşmenin parametresi olma arzusuyla zuhur eden bu anlayışın, dünyada gelişimini tamamlamak üzere olan milli romantizm hareketine öykündüğünü söylemek yanlış olmasa gerek. Türk modernleşmesinin kadim Osmanlı toprağından söküp Orta Asya bozkırına diktığı kültür ağacının ilk semeresi ise Türkçülük olacaktır. Türkçülük anlayışının öncülük ettiği kültür programının iki temel esası dil ve tarih felsefesi olacak; bu konuda yapılan doktrinel çalışmalar Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi’nde sükun bulacaktır. Oğuz Atay’ın dikkatinden kaçmayan yeni tarih anlayışı da ironik polemiğin malzemesi olmuştur: “*Tarih, yurt bilgisi, coğrafya... her şey bizden çıkmıştır ve bize dönecektir.*” (T. 78)

Kültür inşası sürecinde en büyük bedeli ise şekil ve muhteva dokusundan feragat etmek zorunda kalan edebiyat vermiştir kuşkusuz. Cumhuriyet dönemi romanında toplumsal ülkü ve idealleri haykıran hamasi söyleme yer vermeyi, şiirde ise sade bir dil ve hece ölçüsüyle yazmayı milli bir dava haline getiren Cumhuriyet edebiyatı da *Tutunamayanlar'*da yazarın ironik dikkatleri arasında yer almış, 1930’larda hayli meşhur olan 14’lü hece ölçüsü ve yarım kafiye Se-

¹⁶ Soren Kierkegaard, a.g.e., s. 308.

¹⁷ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Bordo Siyah, İstanbul, 1998, s. 121-129.

lim'in şarkılarında alay konusu olmaktan kurtulamamıştır: “Bağlı hece vezniyle, taş kesildi sağ elim. / Hecenin çarmihına çivilenmiş ellerim./ Kafiye tanrısına kurban oldum. Efendim? / “ Bir şarkının sonuna kadar sabredemedin.” / Bundan kaybediyorum, böyle olduğum için.” (T. 118)

Soren Kierkegaard, ironistin kendini ifade etmek için iki seçeneğe sahip olduğunu söyler: “Ya ironist kendini saldırmak istediği saçmalıklarla özdeşleştirecek; ya da onunla bir karşıtlık ilişkisi içine girecektir; ama bunu öyle bir şekilde yapacaktır ki görünümünün aslında ifade etmek istediği şeyin tam karşıtı olduğunun (...) her zaman bilincinde olacak ve bu tutarsızlıkla tatmin olacaktır”.¹⁸ Bu nokta-ı nazar *Tutunamayanlar*’daki alayın hangi safa meylettği sorusunu akla getirir. Evvela yazarın herhangi bir hüküm dikte etmek, dolaylı veya direkt bir hedefe kanallı etmek gibi bir kaygısının olmadığını belirtmek gerek. Kullandığı anlatım tekniği de buna uygun değildir zaten. Bunu anlayabilmek için ironinin herhangi bir amaç gütmeyişini hatırlamak yeterli olacaktır.

Karakteristik yapısı itibarıyla amacı nötralize eden ironi kavramı, bizi Atay’da bir amacın olmadığı yanılgısına sürüklememelidir. Aslında Atay’ın yapmak istediği de okuru böyle bir yanılgıya sürüklemektir. İçerikten biçime yol alan, dili ve tekniğiyle bir fenomen olarak karşımıza çıkan yazarın amacından çok niyetiyle ilgilenmek gerektiği unutulmamalıdır. Oğuz Atay, *Tutunamayanlar*’da tepkimek yerine kanıksamayı, tartışmak yerine onaylamayı, üretmek yerine taklit etmeyi yaşam biçimi haline getiren, kişilik geliştiremeyen, aydın imgesini sorunsallaştırmıştır. Ancak bunu yaparken saldıracak, öfkesini yöneltecek bir suçlu arayışına girmemiş, otopsi masasına yatırdığı türdeşleyle ortaklık, özdeşlik kurarak ona yakınlık göstermiştir. Bu yüzden yönetmek, karar veya yargı üretmekten uzaktır.

Oğuz Atay için, “kötü olan bir hayattan bir oyun çıkarmaya çalıştı” diyen Nurdan Gürbilek, Atay’ın kötülükteki payını bilen ve yıktığı nesneyi onarmak isteyen bir alaya dayandığını söyler.¹⁹ Öyleyse Oğuz Atay, sinik, muhatabını küçük düşüren bir ironi yerine sorumluluk veya suçluluk duygusuyla nesneyle bütünleşen “romantik ironi”yi tercih etmiştir. Zaten ironi, sansüre ve oto sansüre karşı çıkmakla bütünün parçası olduğu için tümlük içerisinde yer alan öznenin de varlığını sorgulamayı üstlenir. Gürbilek, Oğuz Atay’ın ironisi için yaptığı değerlendirmede: “Okuruyla bir doğru paylaşmadığını, haklılığın nesnel temelini kalmadığını bilerek yazıyordu, bu yüzden hicivci değildi” diyerek gülünç duruma düşmekten korkan düşüncelerin gülünçleşerek korumaya alındığına dikkat çeker.²⁰ İnsafsız, kaba bir alayın önünü kesmek için doğrusunu alaya alarak onu yok etmiş, böylece doğrusunun örselenmesini engellemiş, itibarını korumuştur. Ancak ironisi sayesinde yok edilerek yine de hakkını al-

¹⁸ Soren Kierkegaard, a.g.e., s. 305.

¹⁹ Nurdan Gürbilek, *Ev Ödevi*, Metis Yayınları, İstanbul, 2010, s. 14-18.

²⁰ A.g.e., s. 25.

muştır. Bu durumda Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar*'da muhatabı kişi, olay veya nesneyle hem karşıtlık hem bütünlük ilişkisi içerisinde karşımıza çıkabilecek bir alay biçimini kullanmak bakımından Kierkegaard'ın işaret ettiği ironinin iki seçeneğinden de yararlanmışır.²¹

Kuşkusuz Oğuz Atay *Tutunamayanlar*'ı anarşik bir ruh haliyle yazmadı. Atay'ın parantez içine alınmış, sesi bastırılmış, yüzü örtülmüş, "benim" demekten çekinen doğruları vardı elbette. "Soytarılık" yapmak pahasına önemsemiştir doğrularını. Çünkü kendi doğrusunun gülünçleştirilmeden ciddiye alınmayacağını bilmektedir. Dolayısıyla Atay'da ironi aynı zamanda bir ciddiyet endişesidir. "*Ciddi konularda karşıma yalçın dağlar gibi çıkan insanlar, gülmeye sıra gelince teslim oluyorlar hemen.*" (T. 591)

Selim ve Günseli kısmında kısmi bir naiflik göze çarpsa da, okurun kahramanlarla özdeşliğini kırmak için de ironiden yararlanmışır. Yıldız Ecevit'in dediği gibi Atay ironi marifetiyle okuru yabancılaştıracak, böylece Günseli'nin Selim'le ilişkisini anlattığı bölüm hıçkırık efektiyle alkışlanan ucuz bir melodram olmaktan kurtulacaktır: "*Turgut çocuk gibi sevinliyordu içinden. Demek seni de sonunda yakaladık suçüstü. Bayağılık etme Turgut. Haklısın Selim. Kendimi kaybettim bir an için; aslıma döndüm. Peki peki. Sevinçten şaşkına döndüm. Yakalandın ama Selim, itiraf et. Seni yaramaz seni, ben görürüm anneni. Her şeyi anlattın mı ona Selim?*" (T. 445)

Acıyı nötrale etmenin bir yolu da gerilim tırmandırarak eşiğe çıkmasını sağlamaktır. Nitekim acı eşiğine vardıktan kısa bir süre sonra düşüşe geçecek, yavaş yavaş tesirini kaybedecektir. "En acıklı anda bile güldürücü sözler bulabilen" Atay'ın kahramanlarında bağışıklığın ontolojik koşulu acı değil, alaydır.

Yeri gelmişken belirtmekte yarar vardır: Oğuz Atay'ın dil işçiliği ve ironizmi ne yazık ki çeviri sorunuyla karşılaşmıştır. Murat Belge'nin örneklediği "*resmi makamların artık bu meseleye müdahale etme zamanı gelmiştir*" tümcesindeki parodiyi, içerikteki abartı ve komik planı yabancı dil formlarına sevk etmek kolay olmasa gerek. Kullanılan yerel söyleyiş ve motifler ne yazık ki *Tutunamayanlar*'ı Türkiye'nin gümrük kapısından öteye geçirememiştir.

Sonuç

Sonuç itibarıyla Oğuz Atay *Tutunamayanlar*'la teknik ve içerik açısından modern Türk romanına yeni bir soluk kazandırmış, ironi ve alayı devam ettiren bir nida ile okuyucusuna tıpkı Horatius'un muhatabına dediği gibi: "Ne gülüyorsun, anlattığım senin hikâyen" demeyi başarmıştır. Okuruna yaratıcı olma ve eleştirel bir perspektifle metni yeniden üretme sorumluluğu veya zorunluluğu hamleden Atay'da "felsefe için kuşku ne ise ironi de kişisel hayat için odur."

²¹ Bkz. 18. Dipnot.

Kaynakça

- AKBAL, Oktay, "Oğuz Atay İçin", *Cumhuriyet*, 19 Aralık 1977.
- APAYDIN, Mustafa, *Türk Hiciv Edebiyatında Ziya Paşa*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.
- ATAY, Oğuz, *Tutunamayanlar*, İletişim Yayınları, 15. Baskı, İstanbul, 1998.
- BELGE, Murat, *Edebiyat Üstüne Yazılar*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1994.
- ÇAPAN, Cevat, "Ölümünün Birinci Yılında Oğuz Atay", *Dünya*, 13 Aralık 1979.
- ECEVİT, Yıldız, "Ben Buradayım..." *Oğuz Atay'ın Biyografik ve Kurmaca Dünyası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- ECEVİT, Yıldız, *Oğuz Atay'da Aydın Olgusu*, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1989.
- ECEVİT, Yıldız, *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- GÜRBİLEK, Nurdan, *Yer Değiştiren Gölge*, Metis Yayınları, İstanbul, 1995.
- IRZİK, Sibel, "Tutunamayanlar'da Çoksellik ve Sınırları", *Varlık*, Sayı: 1057, İstanbul, Ekim 1995.
- İLERİ, Selim, "Tutunamayanlar'ın Işığı Altında", *Cumhuriyet*, 17 Aralık 1977.
- KEYDER, Çağlar, "Biz Niçin Onlar Gibi Olamıyoruz?" *Milliyet*, 29 Ocak 1984.
- MADRA, Ömer, "Yarıda Kalmış Eserler", *Milliyet*, 24 Ocak 1984.
- MORAN, Berna, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış-2*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.
- NACİ, Fethi, *Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1981.
- OKTAY, Ahmet, *Postmodern Tahayyüle İtirazlar*, İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 2000.
- PARLA, Jale, *Don Kişot'tan Bugüne Roman*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.
- SEYDA, Mehmet, "Tutunamayanlar", *Yeni Dergi*, Sayı: 92, Mayıs 1977.
- TANER, Haldun, "Yarıda Kalmış Eserler", *Milliyet*, 5 Şubat 1984.
- TİMUÇİN, Avşar, "Aydın İnsanın Düşünsel Bunalımlarını Eleştiren Yazar: Oğuz Atay", *Milliyet Sanat*, Aralık 1977.
- TURAN, Güven, "Oğuz Atay'ın Ardından", *Cumhuriyet*, 17 Aralık 1977.
- UÇMAN, Abdullah, "İnsanımızın Romanı: Tutunamayanlar", *Hareket*, Sayı: 91, Temmuz 1973.
- YAVUZ, Hilmi, "Oğuz Atay İçin", *Zaman*, 6 Kasım 1987.